

קצירת תחמיץ בשמיטה למאכל בהמה מזני חיטה*

ראשי פרקים:

רקע

שאלה

א. נתינת מאכל אדם לבהמה

ב. איסור ספיחין

ג. קציר מוקדם

סיכום

רקע

בישראל נזרעים שני קווי חיטה מרכזיים, קווי חיטה לאפייה וקווי חיטה לתחמיץ. לכל קו יש זנים המיועדים לו, אם כי לעתים בשל שיקולי עלות או צרכים שונים, זני האפייה משמשים גם לתחמיץ.¹ בשנת 2012 נזרעו בארץ כמיליון דונם חיטה, שבע מאות וחמישים אלף דונם נזרעו לצורך גרגירים (אפייה) ומאתיים חמישים אלף דונם נזרעו לצורך תחמיץ.

שאלה

באחד היישובים זרעו בערב השמיטה זן מסוים של חיטה לתחמיץ (זן איילון), באופן שאין בו איסור ספיחין.² חיטה זו השתבלה,³ וחלק מהגרעינים בשיבולים הגיעו לשלב הדונג. שלב זה על פי דעות רבות מוגדר 'הבאת שליש',⁴ בשלב זה החיטה כבר ראויה למאכל אדם, אם כי בשעת הדחק. השאלה היא האם מותר לקצור את החיטה הזו לצורך מאכל בהמה. יש לציין כי במשק זה יש 'מרכז מזון', שמספק אוכל לבעלי חיים ברציפות במשך כל ימות השנה, ומטרתם בזריעת החיטה הייתה אפוא רק עבור 'מרכז המזון' בלבד, ולא לשם ייצור גרעיני חיטה.

א. נתינת מאכל אדם לבהמה

אין לתת לבהמה מאכל שמיועד לאדם, כפי שמובא בתוספתא⁵ וב'תורת כהנים',⁶ וכן פוסק הרמב"ם (הל' שמיט' פ"ה ה"ה): 'פירות המיוחדין למאכל אדם אין מאכילין אותן לבהמה לחיה ולעופות'. בטעם הדבר כתב הראב"ד ב'תורת כהנים', שאין לתת מאכל אדם לבהמה 'מפני שהוא

* פורסם בבטאון אמונת עתך מס' 108.

1. מקרים הפוכים (זני תחמיץ לצורך אפייה), כמעט אינם מתרחשים, בשל העובדה כי אינדקס הגלוטן בזנים המיועדים למספוא נמוך (קרוב ל 40%), ולכן אין כדאיות כלכלית בשימוש בגרעיניהם למאכל אדם. תודתי נתונה לרב עמיחי על הערותיו לתשובה זו.

2. כגון שינוי מחזור זרעים, כמו כן מכיוון ש'הבאת שליש' של החיטה נעשתה לאחר ראש השנה של השמיטה, יש בה קדושת שביעית.

3. השתבלות היא השלב שבין הפריחה להבשלה המלאה של החיטה.

4. ראה בהרחבה במאמרנו 'תחמיץ דגן בפסח', אמונת עתך 86, עמ' 53-71.

5. תוספתא שביעית (ליברמן) פ"ה, ה"כ.

6. בהר פרשה א, א: ז 'ואכלו אביוני עמך הראוי לאדם לאדם, והראוי לבהמה לבהמה'.

כמפסיד'. הגרש⁷ אוירבאך⁷ מדייק מלשונו של הרמב"ם, שכותב 'פירות המיוחדים', שאיסור ההפסד הוא רק בפירות המיוחדים למאכל אדם, שזהו ייעודם, ולכן אם נותנים אותם לבהמה במקום לאדם יש בכך הפסד. אך מינים שאינם מיוחדים לאדם, על אף שהם ראויים לו, מותר לתת אותם לבהמה.⁸ וכן במקרה שבו אנו עוסקים, החיטה שנזרעה מלכתחילה לא היתה מיועדת כלל למאכל אדם, שהרי מדובר בזן המיועד למספוא, ומטרת זריעתה הייתה עבור בהמה. במקרה זה אין בקצירה למאכל בהמה משום הפסד מאכל אדם, וניתן לקוצרה לצורך בהמה גם בשלב שייתכן שהיא ראויה למאכל אדם. ייתכן גם לומר שזן חיטה שמיועד לכתחילה גם לאפייה וגם לתחמיץ (כגון זן שפע), שנזרע לצורך מאכל בהמה, גם בו אין איסור הפסד של מאכל אדם. זאת משום שמטרתו הייתה לבהמה. ראה לכך ניתן למצוא בדברי המשנה,⁹ שפול המצרי שנזרע בערב השמיטה ונאסף בשמיטה, שמשמש הן לירק והן לזרע, הגדרת שייכותו לשנה השישית או לשנת השמיטה תלויה בכוונת הבעלים; וכן פוסק הרמב"ם (הל' שטו"פ פ"ד הי"ד):¹⁰

פול המצרי שזרעו לזרע בששית ונגמר פרוי קודם ראש השנה של שביעית, בין ירק שלו בין זרע שלו מותר בשביעית, ואם זרע לירק ונכנסה עליו שביעית בין ירקו בין זרעו אסור כספיחי שביעית, וכן אם זרעו לזרע ולירק אסור.

דהיינו, מין שיש לו שני ייעודים מקבילים (גם לזרע וגם לירק), שייכותו לשמיטה תהיה לפי מטרת הבעלים בזריעתו.¹¹ גם בנידון דידן, מכיוון שמקובל לזרוע זן זה למאכל בהמה, יש משמעות למטרת הבעלים בזריעתו. ואם הוא זרע לצורך מאכל בהמה, הרי שבקצירתו לשם כך אין משום הפסד מאכל אדם. ניתן להביא לדברים אלו ראייה מהירושלמי (שביעית פ"ז ה"א):

ציפריי שאלון לרבי אימי מהו לחטן בחוטין אמר לון אתון אמרין בשם רבי חנינה אפילו עלי קורסייה שרי, אמר רבי יאשיה לעובדה וסמוך עלוי אמר רבי יאשיה אין לך מיוחד לבהמה אלא חציר בלבד ושלקחו לחטן בו מותר לחטן בו

הירושלמי דן בשאלה האם מותר לקחת צמחים מסוימים ולעטוף בהם צמחים אחרים כדי לשמור עליהם או לקררם, והסיק שעקרונית מותר לעשות כן. בטעם הדבר מדוע כשהם נלקטים למאכל בהמה מותר לעטוף בהם צמחים אחרים, הוסיף הירושלמי: 'אין לך מיוחד לבהמה אלא חציר'. בתור ראייה לדבר הביא הירושלמי תוספתא (שביעית פ"ה ה"ז): 'חציר וירקות שדה שלקטן להטין בהן

7. מנחת שלמה, ח"ג סי' קכז (עמ' צא), יש לציין כי בתוספתא, פ"ה ה"ג, בגי' תוספתא כפשוטא ה"כ, נכתב 'פירות שביעית אין מאכילין אותן לבהמה, לחיה ועופות' בלבד, ואילו המילים 'פירות המיוחדין למאכל אדם' הן תוספת של הרמב"ם.

8. הערת הרב יואל פרידמן: הגרש⁷ אויערבאך מסייג מאוד את הדיוק מדברי הרמב"ם 'פירות המיוחדים', וכותב שמחשבה לייעוד לאכילת בהמה או לייעוד צדדי אחר אינה מועילה אלא במינים שאינם מיועדים בסתמא למאכל אדם. עוד הוא מסייג זאת להקשר של אכילת בהמה, כי ייתכן שהאיסור לתת לבהמה אינו מחמת ההפסד אלא מחמת ש'מגרע בכך את הקדושה', אך צ"ע אם מחשבה מועילה להפקיע לגמרי קדושת שביעית.

9. שביעית פ"ב מ"ז-מ"ח.

10. יש לציין כי הצמח פול המצרי הוזכר בכמה משניות וסוגיות שונות בש"ס, כגון בענייני כלאיים (ראה משנה כלאים פ"ב מ"א), כמות הזרעים האסורה בהוצאה בשבת (ראה שבת צ ע"ב), ועוד. לכן נראה שמדובר במין חקלאי משמעותי שהיה מקובל לגדלו באותה תקופה, ראה פרופ' זהר עמר, 'הצומח והחי במשנת הרמב"ם' ערך 'פול המצרי', עמ' 125.

11. הערת הרב יואל פרידמן: אין מכאן ראייה לנד"ד, כי כאן מדובר על מחשבה לעניין קביעת השנה של הפרי, אך מניין שמחשבה מועילה גם להפקיע קדושת שביעית? ועי' בדברי הגרש"א לעיל, שאומר שמצאנו מחשבה המפקיעה רק לעניין ערלה ותרומות ומעשרות, ורק במקרה של צמחי ביניים, אך לא בדבר שהוא בוודאי מאכל אדם.

אין רשיי להטין בהן, למאכל בהמה רשיי להטין בהן.¹² התוספתא דנה בצמחים שנלקטים כדי להטין בהם, ואסרה לעשות זאת, אך התירה זאת כשהם נלקטים לצורך מאכל בהמה. ה'פני משה' והמהר"א פולדא במקום, מבארים שהירושלמי עוסק בצמחים שיש להם שימוש הן למאכל אדם והן למאכל בהמה. בצמחים אלו יש משמעות למחשבתו של האדם, והם יוגדרו מותרים או אסורים בשימוש, על פי מחשבתו.¹³

וכך כותב ה'משנת יוסף',¹⁴ שכל מין שיש לו שני שימושים, גם למאכל אדם וגם למאכל בהמה, מחשבתו של האדם קובעת את הגדרת השימוש במין זה.

ב. איסור ספיחין

יש להדגיש כי היתר זה הוא רק במקרה שבו השטח נזרע באופן שאין בזריעה זו משום איסור ספיחין. אך אם השדה נזרע באופן שיש לחשוש לאיסור ספיחין,¹⁵ והזרע מסתמך על כך שהוא יקצור את השדה בשלב מוקדם, בעודו ירק, דהיינו לפני שלב הפריחה ו'הבאת שליש', הרי שלכל הדעות יש לקצור את השטח לפני 'הבאת שליש' כדי שהשטח לא ייאסר באיסור זה.¹⁶

ג. קציר מוקדם

כאמור יש אפשרות לקצור את החיטה בשלב מוקדם, לפני שלב הפריחה בעודה ירק, ובכך בכל מקרה אין מפסידים מאכל אדם, שהרי בשלב זה לכל הדעות עדיין אין כאן עדיין מאכל אדם. אך לקצירה בשלב גידול זה יש שני חסרונות: א. אחוז החומר היבש נמוך יחסית, דבר שגורם לכך שהתחמיץ שמעוניינים להכין מגידול זה הוא באיכות נמוכה. ב. ברוב השנים, העונה שבה קוצרים את התחמיץ היא סוף החורף, בזמן שבו ישנם גלי חום. שילוב של חום יחד עם רטיבות שנמצאת בקרקע לאחר הגשמים גורמת לצימוח מהיר מאוד של החיטה ולתוספת משקל גדולה (של כעשרה ק"ג דונם ליום). לכן קצירה בשלב מוקדם משמעותה הפסד גדול של יבול לתחמיץ.

סיכום

למעשה, זני חיטה שנזרעו מלכתחילה לצורך מאכל בהמה, מותר לקצור אותם בכל שלב שבו המגדל מעוניין בכך, ואין בקצירתם לבהמה משום הפסד מאכל אדם.

12. הערת הרב יואל פרידמן: אך הרש"ס והגר"א גורסים: 'ותני חציר וכל שאר ירקות שלקחן לחטן בהן מותר לחטן בהן חישב עליהן לאכל אדם (צ"ל בהמה) אסור לחטן בהן'. החציר או ירקות השדה הם ירקות שגדלים בר (עוקצין פ"ג מ"ב) ונחשבים מאכל בהמה, ולכן אם מתחילה הוא מתכוון להטן (לחלח/להצניע בהם לשמירה) את החיטים – מותר, אך אם מתכוון למאכל בהמה – אסור. ולפי פירוש זה אין מדובר במאכל אדם שיעד אותו למאכל בהמה, ואה"נ דבר שהוא בוודאי מאכל אדם, גם אם יזרע אותו או ילקוט אותו לאוכל בהמה – אסור יהיה להפסידו. ועי' תוספתא כפשוטה, שביעית עמ' 558, שו"ת 35-36.

13. יש לציין כי הגרסה בירושלמי במהדורת פליקס היא (עמ' 116): 'חציר וכל שאר ירקות שלקחן לחטן בהן – מותר לחטן בהן, חישב עליהם לאכל אדם – אסור לחטן בהם', גרסא זו מתיישבת היטב עם ביאורם של המהר"א פולדא והפנ"מ בירושלמי. ועי' שו"ת משנת יוסף, ח"א סי' ז, שסובר שם שדשא שנזרע לצורך נוי אין בו קדושת שביעית, אף על פי שבמקומות מסוימים הוא מיועד למאכל בהמה.

14. שו"ת משנת יוסף, ח"ב סי' טו (עמ' לו).

15. כגון זריעת אותו המין שבו הוא נזרע בכל שנה, וכך אין לסמוך על היתר שינוי מחזור זרעים, ראה בצאת השנה, עמ' מב.

16. כמו כן יש המקלים שבצמח המיועד למאכל בהמה אין איסור ספיחין.

17. ראה הליכות שדה, 50 (תשמ"ז), עמ' 81-82, הערה 40.